

20

ErfgoedBrief Breda

1-7 **'We werden verliefd op het huis'**
De burgemeesterswoning van Princenhage in oude glorie hersteld

8-9

Fundering van klooster van
Johanna van Polanen
teruggevonden op Begijnhof

10-13 **Archeologisch jaaroverzicht Breda 2011 deel 2**
Een bijzondere mesolithische vindplaats en resten
van ijzertijdbewoning aan de Princenhagelaan

14-15

**Muurschilderingen
in een pand op de Haagdijk**

16

Frans Brekelmans overleden

17

Tentoonstelling **10 jaar archeologie Princenhage**

17

Archeoweb weer online!

18-20

De Grote Kerk, het mausoleum van de Nassaus

'We werden verliefd op het huis'

De burgemeesterswoning van Princenhage in oude glorie hersteld

Marc Berends en Gerard Otten Kort geleden is de oude burgemeestersvilla aan de Laan van Mertersem gerestaureerd. Hier is met heel veel liefde iets moois gemaakt. Het ambitieniveau lag hoog. Een grondige restauratie was noodzakelijk. Een restauratie is erg veel werk, blijkt wel, maar het is beter te doen met een goede voorbereiding en de bereidheid hier tijd voor te nemen. De eigenaren hebben hierbij, zowel inhoudelijk als financieel, baat gehad bij de monumentstatus.

Princenhage als villadorp

Tot 1942 was Princenhage een zelfstandige gemeente en nog geen onderdeel van de gemeente Breda. Rijke mensen wilden best wel een villa laten bouwen in zo'n dorp. De verbindingen met de stad waren goed, maar ze betaalden belasting op het lage niveau van een dorp. Buiten wonen gold als gezond en men had algemeen een afkeer van de grote stad, die gezien werd als een poel van zonde. Het platteland werd verheerlijkt, wat we ook zien aan de boerderijachtige details in sommige villa's. Ook voor de plattelandsgemeenten was villabouw aantrekkelijk. De villabewoners spendeerden hun geld bij de lokale middenstand, lokale aannemers voeren er wel bij en een villawijk gaf status aan de gemeente. Geen wonder dus dat gemeenten als Princenhage en Ginneken hun best deden welgestelden naar hun gemeente te lokken. Dit was ook aanvankelijk de belangrijkste taak van de lokale VVV (Vereniging voor Vreemdelingen-verkeer).

Al vanouds stonden er langs de weg van Breda naar Princenhage veel

koepeltjes en buitenhuisjes of zomerhuisjes. De begraafplaats Zuylen bijvoorbeeld heeft zijn ontstaan te danken aan zo'n koepeltje met tuin. In 1826 werd deze tuin gekocht om daar een rooms-katholieke begraafplaats van te maken. In 1829 kwam naast de rooms-katholieke begraafplaats nog een protestantse begraafplaats te liggen. Vanaf het midden van de negentiende eeuw werden er langs de Haagweg veel grote buitenhuizen gebouwd, zoals Princenoord (circa 1865). Verschillende van deze huizen, zoals Schuylenburg aan de Heuvelstraat, zijn al lang weer verdwenen. Een groot deel van de bewoners van deze grote huizen was rentenier of gepensioneerd militair of ambtenaar uit Oost-Indië. De grote parken in Engelse landschapsstijl vormden, samen met de begraafplaats Zuylen, als het ware een arcadisch landschap met witte huizen tussen het groen.

In 1890 werd een tramlijn van Breda via Princenhage naar het Liesbos en verder aangelegd. Daardoor kwam de bouw van villa's langs de Haagweg en de Liesboslaan pas goed op gang. Van 1904 tot en met 1917 was

jonkheer F.C.V. Dommer van Poldersveldt burgemeester van Princenhage. Hij heeft, waarschijnlijk in 1906, de villa De Haghe aan de Haagweg laten bouwen in vakwerkstijl (een Zwitsers huis noemden ze dat toen). In 1912 kocht de gemeente Princenhage op zijn initiatief een groot aantal arbeidershuisjes aan de Haagweg tegen het dorp, het zogenaamde Oosteind. De gemeente sloopte de huisjes en verkocht de grond daarna aan particulieren die daar een villa wilden bouwen. 'Het bouwen van herenhuisen hier zal zeer veel bijdragen tot de verfraaiing van dit gedeelte van de gemeente', aldus de toelichting van het gemeentebestuur. Ook rond het Liesbos werden rond 1900 veel villa's gebouwd. Hier kunnen we nog de echte villasfeer proeven van villa's tegenover het bos, afgelegen gele-

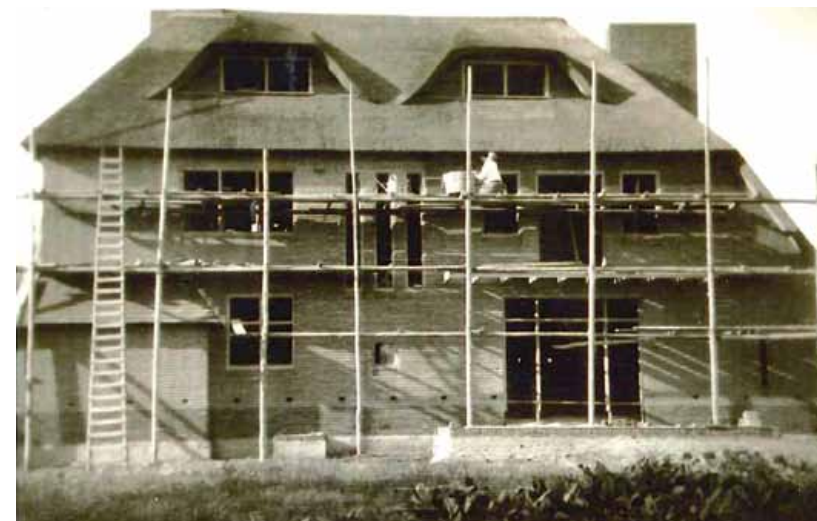
gen ten opzichte van het dorp, als we de autoweg even verderop tenminste weg kunnen denken.

Een nieuwe villawijk rond het Heuvelplantsoen

Eind jaren twintig, begin jaren dertig, midden in de Crisis, werd in Princenhage een nieuwe villawijk aangelegd. In 1928 keurde de gemeenteraad een uitbreidingsplan goed. Er werd voortvarend doorgewerkt. Van 1927 tot 1931 was het gemeentebestuur druk bezig met het aankopen van gronden. Er werd zelfs een speciale commissie benoemd, de Commissie voor de Aanleg van Nieuwe Straten. Alle grond tussen de Heuvelstraat, de huidige Esserstraat en de achterzijde van de Haagweg, voor zover niet al eigendom van de gemeente, werd onteigend. Er werd in 1930 een nieuwe Heuvelstraat aangelegd vanaf de Haagweg naar de Mastbosstraat. Dit werd de nieuwe verkeersweg van Breda naar Antwerpen en het nieuwe gezicht van Princenhage. Het hoofdmoment van de aanleg van de nieuwe wijk was het Heuvelplantsoen. In 1898 was op de Princenhaagse Markt een obelisk opgericht ter gelegenheid van de kroning van koningin Wilhelmina. Deze werd in 1930 verplaatst naar 'de nieuw aangelegde Heuvel'. Het plantsoen werd gevoeld als het meest representatieve gedeelte van het nieuwe Princenhage. In 1937 werden ter gelegenheid van het huwelijk van prinses Juliana met prins Bernhard in het 'het park in de Heuvelstraat' een Prinses Julianaboom en een Prins Bernhardboom geplant. Een jaar later werd hier ook nog een Beatrixboom geplant, een 'Prinsesseboom', ook 'in het park aan de Heuvelstraat'.

Van Parklaan naar Laan van Mertersem

Van het dorp Princenhage naar het parkje in de Heuvelstraat werd een nieuwe laan aangelegd, die aanvankelijk de naam Parklaan droeg, de huidige Laan van Mertersem. In 1935

nam burgemeester Vermeulen, onder wiens bestuur al deze nieuwe uitbreidingen tot stand waren gekomen, afscheid van de gemeenteraad van Princenhage. Wethouder Van Hapereen wees met name op 'het uitgebreide, moderne wegennet, dat in de afgelopen jaren is tot stand gekomen'. Op 6 mei 1935 werd zijn opvolger, burgemeester Sutorius, ingehuldigd. Gerard Marie Sutorius was burgemeester van Teteringen van 1921 tot 1935 en daarna burgemeester van Princenhage van 1935 tot 1942. Hij was rooms-katholiek, wat belangrijk was in die tijd. Burgemeestersposten werden zorgvuldig weggegeven in verhouding van de bevolkingsgroepen. Hij was getrouwd, wat in die tijd vanzelfsprekend was voor een burgemeester en had drie kinderen.

Drie maanden na het aantreden van de nieuwe burgemeester werd besloten een nieuwe ambtswoning te bouwen. Er werd niet gemotiveerd waarom de burgemeesterswoning aan de toekomstige Laan van Mertersem gebouwd moest worden, maar de redenen liggen voor de hand. In 1937 kreeg 'de straat waarin de burgemeesterswoning gelegen is, den naam (...) van Parklaan.' Het park is uiteraard het huidige Heuvelplantsoen. Tot na de Tweede Wereldoorlog was de Laan van Mertersem nog een zandweg. Alleen het gedeelte van de Haagweg tot en met de burgemeesterswoning was ver-

De burgemeesterswoning in aanbouw in 1936.

hard. Deze Parklaan moest natuurlijk de nieuwe villawijk van Princenhage worden. Villa Haghehoeck, op de hoek van de Laan van Mertersem en de Esserstraat, was toen net nieuw. Deze twee villa's moesten het begin worden van een nieuwe villaontwikkeling. Zo ver is het echter nooit gekomen. In 1942 werd Princenhage geannexeerd. De Parklaan werd Laan van Mertersem, maar na de Tweede Wereldoorlog lagen de prioriteiten op stedenbouwkundig gebied helemaal anders. De eerste prioriteit was nu volkswoningbouw. Het Heuvelkwartier werd op voormalig Princenhaags grondgebied gebouwd. De villabouw werd verder bekeken op Bredaas niveau.

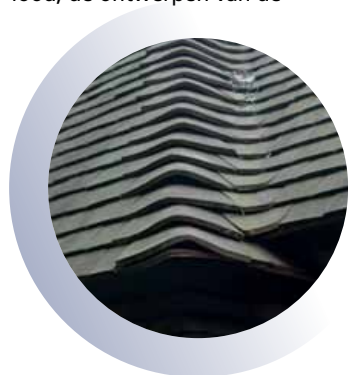
De burgemeesterswoning

De bouw van de ambtswoning werd aanbesteed door Burgemeester en Wethouders van Princenhage op 23 januari 1936. Omdat het pand eigendom was van de gemeente Princenhage hebben we, uit het oude archief van deze gemeente, veel gegevens over het huis ter beschikking, zoals bestekken. De villa werd ontworpen door architect J. de Lint uit Ginneken. De aannemer was Adr. Reijnen en zoon uit Princenhage. De villa is een mengeling van meer klassieke en moderne bouwstijlen. Het is een villa met alle

De voormalige burgemeestersvilla van Princenhage aan de Laan van Mertersem, een gemeentelijk monument.

typische villakenmerken, zoals een rieten kap, grote schoorstenen, een erker, luiken voor de ramen en een dienstingang voor het personeel. Veel van deze elementen zijn ontleend aan de boerderijbouw. Het platteland werd geïdealiseerd. Ook de voortuin met de haag wijst hier op. De villa is echter hoofdzakelijk opgetrokken in de stijl zoals Dudok gebruikte. Kenmerken hiervan zijn bijvoorbeeld de diepliggende lintvoegen en de volgevoegde stootvoegen, het ontwerp van het glas-inlood, de ontwerpen van de

schoorstenen en de gladde binnen-deuren. Daarnaast zijn er ook meer klassieke elementen zoals de luiken voor de ramen, het glas-inlood en het gebruik van riet en leipannen. Mevrouw Gaillard-Sutorius, de kleindochter van burgemeester Sutorius, heeft verteld dat de echtgenote van burgemeester Sutorius per se een Engels landhuis wilde, terwijl architect De Lint gewend was huizen te bouwen in Nieuwe Zakelijkheid. Vandaar de mengeling van stijlen. Het typische van villa's en grote woonhuizen is inderdaad dat de wensen van de opdrachtgever in grote mate terug te vinden zijn in het uiteindelijke resultaat. Bij villa's is het ook niet ongebruikelijk dat de toekomstige vrouw des huizes het meeste te vertellen had bij het ontwerpproces. Merkwaardig is dat het karakter van burgemeesterswoning niet blijkt uit beeldhouwwerk, glas-inlood of andere symbolen. Mevrouw Sutorius heeft helaas niet lang kunnen genieten van haar villa,

zij is overleden in Princenhage in 1937. Burgemeester Sutorius zelf verhuisde, nadat Princenhage in 1942 geannexeerd was, naar Nijmegen. Hij is uiteindelijk toch in Princenhage begraven. De kleindochter van burgemeester Sutorius heeft veel verteld over het huis. Er was een aparte dienstingang bij de keuken voor leveranciers en personeel. De dienstbode had een kamertje helemaal bovenin, onder de nok. In het begin werd ook nog pompwater gebruikt zei zij, dat, zo blijkt uit een handgeschreven kookboek, werd gebruikt bij bepaalde recepten.

Dudok

De buitenmuren zijn gemetseld van gevelklinkers, van een van het Hilversums afwijkend formaat in geel met zwarte plintklinkers. De horizontale voegen (lintvoeg) is twee centimeter diep uitgekrabd en met gekleurde voegspecie verdiept gevoegd. De verticale voegen (stootvoeg) liggen gelijk met de bakstenen. Daardoor ontstaat een strakke horizontale gelaagdheid, typisch voor de Dudok-stijl. De uitbouw op de eerste verdieping is beschoten met gepotdekselde, ongerechte eiken delen. De uitbouwen waren oorspronkelijk gedekt met genuanceerde Swalmer handvorm leipannen. De voordeur is van teakhout.

Van binnen is het een sober huis. Het huis is solide gebouwd, maar het was midden in de Crisis, dus er zitten geen overbodige tierelantijnen aan. De deuren zijn gewoon vlakke deuren en inwendig zijn er weinig ornamenten. Het enige opvallende is het trappenhuis met glas-inlood in felle kleuren en abstracte vormen in Art-Decostijl. De vloerbalken liggen in het zicht. Ook dit verwijst naar de boerderijarchitectuur. De bewoonbaarheid werd niet vergeten, van het begin af aan was er centrale verwarming (Asselbergs en Nachenius te Breda). De oorspronkelijke tuinaanleg is niet bewaard gebleven. Deze was ont-

Het echtpaar Mark Pijning en Agnes Pijning-Spierings, de huidige eigenaren van de villa.

worpen door J.A. van der Zwaard in Ginneken. Deze heeft veel villatuinen aangelegd in Ginneken en Princenhage. De inrijpoort en het hekje zijn opnieuw uitgevoerd naar de oorspronkelijke ontwerpen en de pilasters zijn gemetseld van gele gevelklinkers en zwarte plintklinkers op gemetselde funderingen en hetzelfde gevoegd als de voorgevel.

Een huis uit de boeken van Cissy van Marxveldt

Na de annexatie door de gemeente Breda is het huis verkocht. De laatste eigenaar, huisarts Ter Meulen, heeft er tot zijn overlijden op hoge leeftijd gewoond. Het was de huidige eigenaren, Mark Pijning en Agnes Pijning-Spierings, meteen duidelijk dat een volledige restauratie en renovatie van de villa een omvangrijke en kostbare klus zou worden. Om die reden hebben de nieuwe eigenaren een monumentstatus bij de gemeente Breda aangevraagd. Mark: 'Toen we het huis op internet zagen gaf het meteen een goed

gevoel. Het had een prachtige gevellijn, was ruim gelegen en had een mooie tuin. We werden, naarmate we er vaker kwamen, echt verliefd op het huis.' Agnes: 'Het huis had de sfeer van de boeken van Cissy van Marxveldt over Joop ter Heul. Je kent het wel: Bloemendaal, het Gooi, villa's met rieten kappen, de jaren twintig.' Mark: 'We hebben ruim twaalf jaar naar een voor ons geschikte woning gezocht. Wij stelden niet slechts eisen aan het huis zelf maar ook aan de ligging van het huis en haar omgeving.' Agnes: 'Het is echt een sfeervol en karaktervol huis voor een gezin. Een huis waar een hoop volk over de vloer komt.' Het echtpaar heeft het huis voor het eerst bekeken in juni 2007. In oktober 2007 werd de koop gesloten en in december 2010 kon het echtpaar met twee kinderen in het geheel gerestaureerde en gerenoveerde monument trekken. Mark; 'Zo'n restauratie doe je hopelijk maar één keer in je leven. Het heeft, ondanks dat we het overgrote deel van de werkzaamheden hebben laten uitvoeren, heel veel van onze tijd en energie gekost, maar het was het terugkijkend allemaal wel waard.'

De restauratie en renovatie

Mark geeft een rondleiding door het huis. 'Het casco is uiterst solide en degelijk gebouwd op een natuurlijke zandrug', zegt Mark, 'dus dat gaf geen problemen.' 'De rieten kap, die voor een groot deel nog oorspronkelijk was, is vernieuwd en opnieuw op traditionele wijze gedekt. De villa had en heeft geen dakgoten, zodat het regenwater zo van het dak af valt. Onder aan de muur hebben we rondom de gehele villa een zogenoemde grindkoffer aan laten brengen. Daarmee werd ook het probleem opgelost van de vochtige muren. Het regenwater dringt hierdoor nu direct in het grind en wordt door middel van drainagebuizen geleid naar een opslagtank van vijftienduizend liter en hergebruikt voor de toiletten, de wasmachine, de sprinklerinstallatie voor het rieten dak en de buitenkranen. Het dak bestaat gedeeltelijk uit een rieten kap, gedeeltelijk uit leipannen. Deze zijn speciaal naar het oorspronkelijke model handgemaakt en gebakken in Polen, net als de dakvorsten. Ik wilde geen fabriekswerk. De moderne daktegels zijn veel te strak en niet passend bij de monumentale villa.

De villa in april 2010. De nieuwe rieten kap ligt er al op, maar het dak van de erker moet nog worden vernieuwd.

Op een van de hoeken hangt een origineel, eenvoudig elektrisch lantaarntje, een opvallend detail. Het lantaarntje is naar een constructiebedrijf geweest en schoongemaakt en opnieuw gecoat. Het overhangende dakje van de erker aan de voorzijde had rottende eikenhouten balken. Deze zijn gedeeltelijk verwijderd, aangeheeld en gerepareerd en alle leipannen zijn eveneens vervangen.' Alle bestaande gehengen van luiken en de nog aanwezige gehengen van de poorten zijn gestraald en gescoupeerd en alle luiken zijn nagekeken en geschilderd en als dat nodig was vervangen.

De voorzijde is nog helemaal in de oorspronkelijke staat. Aan de achterzijde van het huis zijn er twee belangrijke wijzigingen ten opzichte van het oorspronkelijke ontwerp. In de jaren zeventig is de kleine, oorspronkelijke keuken uitgebreid tot een grote keuken met eetkamer. Dit had tot gevolg dat aan de achterzijde voor een deel de muren naar buiten zijn verplaatst. Het oorspronkelijke balkon is er op een gegeven moment afgehaald. 'Bij de restauratie en renovatie hebben we besloten de in de jaren zeventig gebouwde muur met grote raampartijen te vervangen door een nieuwe die recht doet aan het tijdsbeeld van de jaren dertig.' Voor het ontwerp van de muur hebben de eigenaren gebruik gemaakt van de oorspronkelijke ideeën van architect De Lint. Zij hebben hiervoor een aantal gebouwen die de architect in Breda en omgeving heeft gebouwd, bezocht. De bakstenen zijn speciaal voor dit doel gebakken in gele en zwarte kleur zodat deze zo min mogelijk in kleur, maatvoering en uiterlijk afwijken ten opzichte van de oorspronkelijke bakstenen. 'Het balkon aan de achterzijde was door de vorige eigenaren verwijderd. Het heeft de constructeur heel wat hoofdbrekens gekost de constructie zo te ontwerpen dat deze voldoet aan alle constructieve eisen, de nieuwe draagconstructie niet zichtbaar maakt en

het balkon uiterlijk gelijk maakt aan het oorspronkelijke ontwerp.'

'Je keek dwars door het huis'

Agnes: 'Het hele dak heeft er af gelegen. Op een gegeven moment lagen grote delen van de vloeren er uit, keek je dwars door het huis en waren grote delen van de binnenmuren open gefreesd voor het aanleggen van nieuwe elektriciteits-, gas- en waterleidingen. Bij de bouw was uitbundig gebruik gemaakt van asbest. Men had toen nog geen idee van de schadelijke gevolgen. Alle asbest is verwijderd door een professioneel bedrijf en het heeft het bedrijf, vooral achter de knieschotten op de tweede verdieping heel veel werk en hoofdbrekens gekost om het op de wettelijk vereiste manier te verwijderen. Je kent dat wel: aparte cabines, specialistische apparatuur en mannen in witte pakken.'

Agnes: 'De tuin is grotendeels aangelegd door de mensen die ná Sutorius in het pand gewoond hebben. Het is een mooie tuin: een centraal grasveld, omringd door struiken en grote bomen. Een grote ruwe berk in de voortuin en een tweetal zuiltaxussen stammen nog uit de tijd van de bouw van de villa in 1936. Je hebt met deze volgroeide tuin en het feit dat onze burens een tiental monumentale eiken en beuken in hun tuin hebben, nauwelijks het idee dat je midden in de stad bent.'

Van binnen is dus een sober huis, met vlakke deuren en weinig ornamenten. Veel plafonds waren door de vorige eigenaar verlaagd en van spots voorzien. Bij de restauratie zijn alle oorspronkelijke plafonds weer zichtbaar gemaakt en zijn de balken en stucplafonds gerestaureerd. De tegels in de hal zijn oorspronkelijk. De keuken, de eetkamer, de hal van de dienstingang, de bijkeuken, de toiletten en beide badkamers zijn weer van deze tegels, zogenoemde Winckelmans-tegels, voorzien. 'In de overige ruimten hebben wij parket laten leggen. Het eikenhoutenparket

is in een visgraatmotief met "banden en biezen" gelegd naar voorbeeld van parket uit die tijd. Dit betekent dat de afmetingen van de eikenhouten plankjes zijn aangepast en zijn uitgevoerd in een QFQ kwaliteit. QFQ wil zeggen "Quartier en Faux Quartier" gezaagd. Dat levert een zeer strakke rustige vloer op zonder noesten en nagenoeg zonder kleurverschillen en een strakke belijning door de kwartierse zaagmethode. In villa's werd in die tijd deze kwaliteitsoort gebruikt; een kwaliteit die nu niet meer in de winkels ligt en apart besteld moet worden bij de fabrikant.' Bij de verbouwing, die ongeveer een jaar heeft geduurd, is de oorspronkelijke indeling in stand gebleven. Er zijn geen muren doorgebroken. Wel is door de aanbouw uit de jaren zeventig, los van de buitenmuur, te behouden, ruimte gebleven voor een grote keuken met eetkamer. De oorspronkelijke keuken was dan ook wel heel erg klein. Daarnaast is er naast de oorspronkelijke vrij kleine badkamer een kamer opgeofferd aan de inrichting van een grote badkamer. Overal vinden we veel inbouwkasten. Deze zijn oorspronkelijk. De trots van mevrouw Sutorius was, volgens haar kleindochter, de linnenkamer bij de ouderslaapkamer boven, met vier vaste linnenkasten, een 'walk-in-closet' zouden we tegenwoordig zeggen. Volgens haar had niemand van de elite in Princenhage zo'n kamer.

Glas-in-lood

Al het gekleurde glas-in-lood in de villa is oorspronkelijk, opnieuw geïsoleerd en zo nodig zijn er glasdelen vervangen. Mark: 'Naast het verkrij-

Het opvallende glas-in-lood in het trappenhuis met felle kleuren en abstracte vormen in Art-Decostijl.

gen van de juiste gevelstenen en leipannen heb ik ook heel veel aandacht besteed aan het vinden van een voor ons acceptabele oplossing voor het vervangen van het oude ongekleurde glas-in-lood door een glaspakket dat enerzijds een bepaalde isolatiewaarde heeft en anderzijds vanaf de buitenkant niet van "gewoon glas-in-lood" te onderscheiden is. Meestal wordt het glas-in-lood geïsoleerd door het aan twee kanten "in te pakken" of door er een voorzetraam voor te zetten. Dit was voor ons technisch en esthetisch niet verantwoord. Uiteindelijk hebben wij een uitvoering ontdekt die door een "fabrikant van kit" uit Wassenaar zelf is uitgedacht en bij zijn villa is toegepast. We hebben nu als buitenste blad zogenoemd "getrokken glas" waar op beide kanten loodband is geplakt en gesoldeerd met dezelfde breedte en raamverdeling als het oorspronkelijke. Nadat het buitenste blad klaar was is er met een tweede blad van "float" glas een

glaspakket van gemaakt. Het isolatiepakket is hierna iets verdiept aangebracht in de sponningen van de kozijnen en er zijn nieuwe glaslatten gemaakt naar oorspronkelijk ontwerp. Het gevolg hiervan is dat het voor bijna niemand zichtbaar is dat er aanpassingen zijn gepleegd aan de oorspronkelijke kozijnen en glas-in-lood. Het aanzicht is hiermee ook hetzelfde gebleven als het oorspronkelijke aanzicht. Precies wat wij wilden!'

Een goede voorbereiding

Mark en Agnes: 'Veel tijd hebben we geïnvesteerd in de voorbereiding van de restauratie en renovatie van de villa. Al met al hebben de voorbereidingen zo'n twee jaar in beslag genomen. We hebben eerst heel veel uitgedacht, nagezocht en energie gestoken in de voorbereiding en daarna zijn we pas aan de slag gegaan. Het moest zo goed als mogelijk gebeuren en hebben onze eisen in bestekken uitgewerkt. Pas toen zijn wij potentiële uitvoerders gaan selecteren en met een stapel aan bestekken en tekeningen naar de hoofdaannemer en onderaannemers gegaan. Vooral de vergunning- en subsidietrajecten hebben veel tijd gekost. We hebben door de lange tijd die er, soms noodgedwongen in is gaan zitten voordat er met de bouw is gestart, zaken goed kunnen overdenken en uitwerken. We hebben hierdoor achteraf weinig spijt van dingen die we nu anders zouden aanpakken of anders zouden laten uitvoeren, wat je wel eens hoort van mensen die minder goed voorbereid aan een bouw of restauratie zijn begonnen.' Agnes: 'We hebben alles half uit moeten vinden. Gelukkig hebben we de tijd die is gaan zitten in het verkrijgen van de monumentenvergunning en de subsidies financieel kunnen uitzingen. Je mag immers totdat het laatste besluit in deze is genomen geen spijker aan de villa veranderen. Met behulp van subsidie van de gemeente Breda, de

Provincie Noord-Brabant en een laag rentedragende lening van het Prins Bernhard Cultuurfonds zijn wij in staat geweest al onze wensen voor de restauratie en renovatie van de villa uit te laten voeren op het door ons gewenste niveau van kwaliteit. We zijn hen hiervoor zeer dankbaar!' 'Mevrouw Gaillard-Sutorius, de kleindochter van de burgemeester, heeft ons veel verteld over het huis. Zij had van haar tante, juffrouw Sutorius, die 102 jaar oud is geworden, nog veel fotomateriaal. Zo zijn er foto's van haar als tweejarig kind aan de hand van burgemeester Sutorius achter in de tuin, foto's van de bouw van de villa en van feestelijkheden.' 'De villa werd ontworpen door architect J. de

Lint uit Ginneken en we hebben zo veel mogelijk gebouwen van deze architect bekeken voor originele details en bouwkundige oplossingen voor de invulling van de te vervangen uitgebouwde muur uit de jaren zeventig. De villa naast ons (Villa Haghehoeck) is een aantal jaren eerder gebouwd door architect De Lint voor notaris Essers. De woning die architect De Lint voor zichzelf gebouwd heeft aan de Koningin Emmalaan (naast de brug) hebben we ook bekeken. Verder hebben we een villa gevonden aan de Ulvenhoutselaan en een aan de Burgemeester de Manlaan.'

Hang- en sluitwerk

Mark: 'Ook het zoeken van bijpassend oud hang- en sluitwerk heeft veel tijd en energie gekost. Uiteindelijk zijn wij hier zeer wel in geslaagd. Naast oude messing deurklinken,

raampoortjes en raamuitzetters schakelen alle deuren en ramen (ook de vernieuwde) met zogenoemde paumelles. Ik heb een hele partij van deze paumelles gekocht. Ze waren nog niet gebruikt en ze zaten nog in hun oude doosjes.' Agnes zegt: 'We waren niet tevreden voor we het goede hang- en sluitwerk hadden. De wc heeft hierdoor lang niet op slot gekund, omdat we nog niet het goede krukje hadden. Mijn ouders vonden dat minder leuk als ze op bezoek waren.' Mark geeft toe: 'Ik ben een perfectionist en let dan ook op de details.'

Milieu en monument

Je kunt dan wel wonen in een monument, maar de huidige mens stelt wel bepaalde kwaliteiten aan zijn woonomgeving. 'De burgemeestersvilla voldoet na de restauratie en renovatie aan de huidige comforteisen, zonder dat het monument geweld is aangedaan. Daarnaast hebben we aan het milieu gedacht. Het pand is zoveel als mogelijk geïsoleerd. De kruipruimten zijn geïsoleerd met schelpen. Zoals gezegd heeft de villa bijzondere isolerende "glas-in-lood glaspakketten". Aan de achterzijde zijn op het platte dak zonnepanelen aangebracht die het water van een grote tank (zonneboiler), die in een van de twee kelders is geplaatst, verwarmt. De rieten kap heeft geen dakgoten en het regenwater valt zoals gezegd van het dak in een grindbak. Het regenwater wordt hier opgevangen en naar een tank geleid en weer hergebruikt, grijs water noemen we dat. De nodige elektronica beveiligd het huis tegen inbraak, detecteert brand aan de binnenzijde van de villa en houdt tevens de rieten kap continue in de gaten. Bij detectie van brand dooft het door TNO-gekeurde systeem het vuur binnen enkele seconden doordat er een "film" van regenwater over het betreffende dakdeel wordt gespoten. Het systeem kan elfduizend liter per uur over het dak sproeien.'

Fundering van klooster van Johanna van Polanen teruggevonden op Begijnhof

Joeske Nollen en Erik Peters Op het Begijnhof van Breda heeft in de eerste week van oktober archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Er is een proefsleuf gegraven, waarbij een fundering van het klooster, dat is gesticht door Johanna van Polanen, is teruggevonden, een belangrijke stap op weg naar een reconstructie van het klooster.

Voordat het Begijnhof gevestigd werd aan de Catharinastraat, heeft Johanna van Polanen, de vrouw van Engelbrecht I van Nassau hier, tussen 1430 en 1440, de Wendelinuskapel laten bouwen. Daarna heeft Johanna

achter de kerk een mannenklooster gesticht. Omdat Johanna in 1445, kort na de start van de bouw is overleden is er lange tijd discussie geweest, of het klooster wel was afgebouwd. In historische bronnen was

Een overzicht van de proefsleuf op het Begijnhof met op de achtergrond de Wendelinuskapel of Waalse kerk.

weinig over het klooster te vinden. Het wordt de laatste jaren door archeologisch en bouwhistorisch onderzoek steeds duidelijker dat een deel van het klooster zeker wel is gebouwd. Bij opgravingen in 1989-1990 zijn funderingen van een kloostergang en enkele kamers van het klooster teruggevonden. In het pand Catharinastraat 89 zijn bovengronds twee kloosterbogen aangetroffen. In 2009 is bij archeologisch onderzoek in twee begijnhofhuisjes de fundering met steunbeer van één van de muren gevonden. Bij bouwhistorisch onderzoek in 2011 kwam weer een

Het fragment van het Werra aardewerk met een afbeelding van een hert.

De archeologe staat op de aangetroffen puinfundering die behoort tot de kloosterfase. We zien duidelijk de fundering van een muur met twee steunberen.

boog tevoorschijn, twintig meter verder dan de eerste boog. Nu is de fundering van de noordmuur van het klooster blootgelegd. Deze fundering is ruim een meter breed, met twee steunberen aan de binnenzijde. Wij zeggen hier uitdrukkelijk een fundering van de noordmuur, want er werd geen opgaand muurwerk aangetroffen. De aangetroffen fundering is vergelijkbaar met de puinfunderingen die we al in 1989 hebben opgegraven. Aan de oostzijde en de zuidzijde hebben we dus een kloostergang teruggevonden. Van de westzijde van het com-

plex is nog niets bekend. Maar er zijn geen aanwijzingen dat het de bedoeling van de bouwers was om aan de noordzijde van het kloostercomplex ook een kloostergang aan te leggen. Het kloostergebouw is uiterlijk tot 1535 in gebruik geweest, toen het Begijnhof op deze locatie werd gebouwd. Naast sporen van het klooster zijn nog enkele andere sporen in de proefsleuf aangetroffen. Er is een sloot gevonden met daarin aardewerk uit de eerste helft van de dertiende eeuw. Deze sloot dateert dus vermoedelijk uit de fase van voor de

omringing van de stad met een stadswal. Deze sloot is al gedicht voor de aanleg van de kloosterfundering. Daarnaast is er nog een afvalkuil met aardewerk uit de periode 1575-1625 gevonden. Deze kuil dateert uit de periode van het Begijnhof. Het aardewerk dat in deze kuil gevonden is, is opmerkelijk. Zo werd er een papkom gevonden van zogenaamd Werra aardewerk waarop een hert was afgebeeld en een kom van Italiaans importaardewerk met daarop een portret van een persoon.

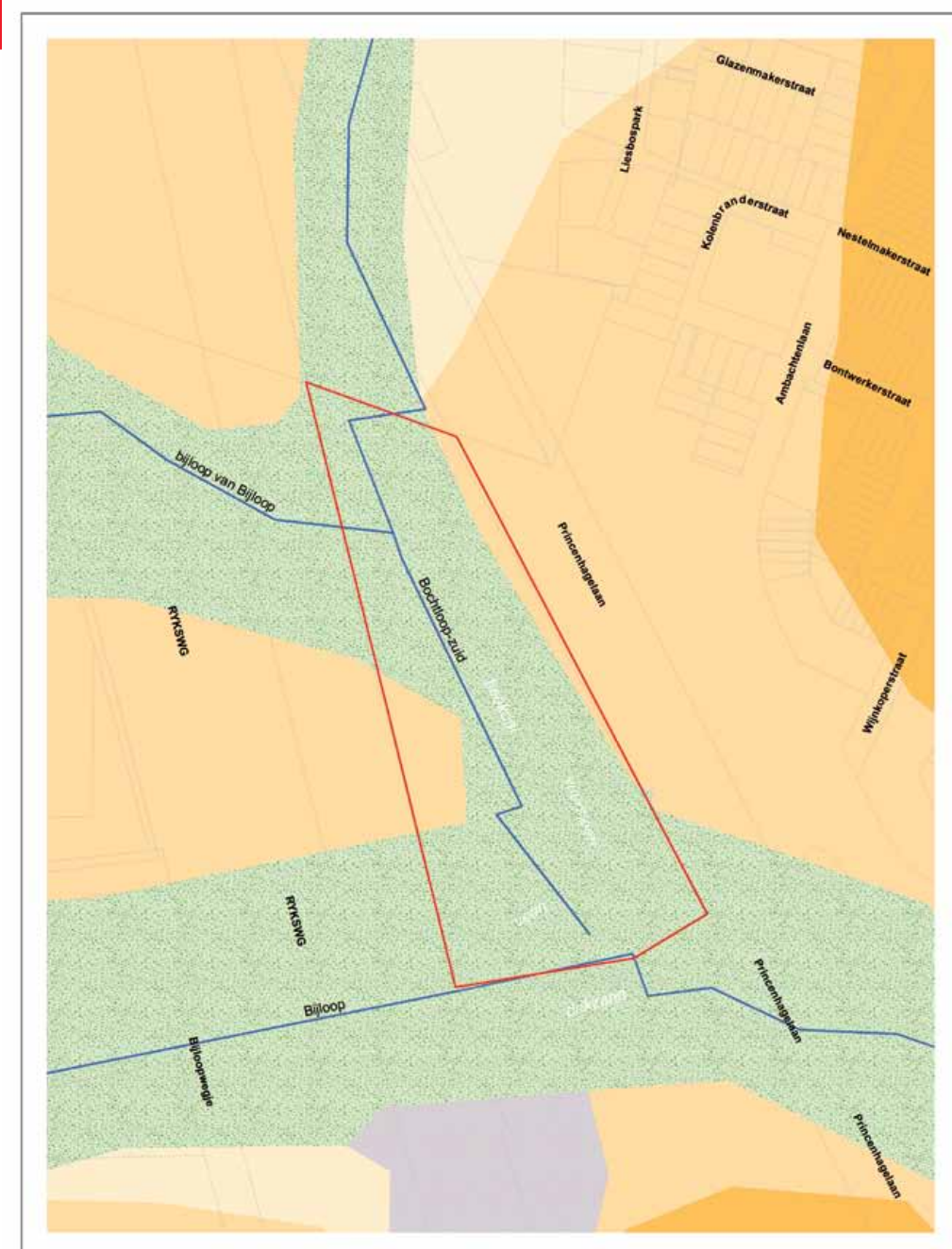
2011 Deel 2 Archeologisch jaaroverzicht Breda

Joeske Nollen en Erik Peters In het vorige nummer van de ErfgoedBrief gingen we in op sporen van de vestingwerken en de Tachtigjarige Oorlog die in 2011 zijn gevonden. In het tweede deel van het archeologisch jaaroverzicht 2011 concentreren we ons op een opgraving bij Princenhage, waar buitengewoon materiaal is gevonden uit het mesolithicum en de ijzertijd. Op basis van het onderzoek wordt het hele terrein aangemerkt als terrein met hoge archeologische waarde. Er zal geprobeerd worden de mesolithische vindplaats aan te wijzen als gemeentelijk archeologisch monument.

Een bijzondere mesolithische vindplaats en resten van ijzertijdbewoning aan de Princenhagelaan

In de zomer van 2011 is een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven uitgevoerd op het plangebied de Wig of Dinalog aan de Princenhagelaan in Breda. Het terrein wordt begrensd door de hogesnelheidslijn en de autoweg A 16 in het westen, de Princenhagelaan in het oosten en de Bijloop in het zuiden. In 2005 en 2006 zijn er in het plangebied al een inventariserend veldonderzoek en een opgraving uitgevoerd. Daarbij zijn een mesolithische en een ijzertijd-vindplaats aangesneden, maar de begrenzing van deze vindplaatsen is toen niet volledig bepaald. In verband met de herontwikkeling van het terrein was het onderzoek in 2011 er voornamelijk op gericht de mesolithische vindplaats te begrenzen en te bepalen welk gedeelte daarvan beschermd diende te worden. Naar aanleiding van deze opgraving werden specialistische onderzoeken uitgevoerd door T. Dyselink (prehistorisch aardewerk), R. Houkes (vuursteen en natuursteen) en M. van der Linden (pollenonderzoek).

Vrijwilligers schaven vakken van één bij één meter uit ter hoogte van de mesolithische vindplaats op zoek naar vuursteen. Van ieder vak werd een kwart gezeefd.

Het plangebied in rood afgebeeld op de kaart van het fysisch landschap volgens Leenders. Noord-zuid georiënteerd het beekdal van de Bochtloop-Zuid en oost-west georiënteerd het beekdal van de Bijloop.

Legenda

02 Beemd	06 Hilen	10 Lage rug	14 Dal op 't Hoge
03 Moeren in het Lage	07 Oude Mark	11 Hoge rug	16 Moeren
04 Dalletjes in het Lage	08 Mark 1750	12 Duin	
05 Donk	09 Lage zandgronden	13 Laagte	

Beekdalen en het oude landschap

Het terrein wordt doorsneden door twee beekdalen, dat van de Bijloop en dat van de zogenaamde Bochtloop-Zuid. Deze beekdalen zijn in de loop van de tijd opgevuld met veen. Buiten het beekdal bestond de bodem uit dekzand. Verschillende veenlagen uit de beekdalen zijn onderzocht en door middel van de C14-methode gedateerd. De onderkant van het veen dat het beekdal van de Bochtloop-Zuid opgevuld

heeft is gedateerd tussen 5981 en 5752 voor Christus (laat mesolithicum). De oudste veenlaag in de Bijloop is gedateerd tussen 4840 en 4690 voor Christus (vroeg neolithicum). De veenvorming in het beekdal van de Bochtloop-Zuid begon dus duizend jaar eerder dan de veenvorming in de Bijloop. Omdat de Bochtloop-Zuid in de Bijloop afwaterde, was de waterafvoer door de Bijloop groter en vond daardoor de veenvorming waarschijnlijk later plaats.

Door middel van een pollenonderzoek van de veenlagen kon een beeld worden verkregen van het landschap. In het mesolithicum voerde de Bijloop veel water af. Het omliggende landschap was bedekt met een dicht loofbos. In het beekdal was een elzenbos. Op de hogere delen van het landschap was dennenbos aanwezig. In het pollenmonster uit deze periode is één stuifmeelkorrel van het granen-type gevonden. Het gaat waarschijnlijk om een wilde grassoort.

Rechts op de foto is te zien dat er voor het pollenonderzoek metalen bakken in het profiel van het beekdal zijn geslagen, zodat de verschillende veenlagen konden worden onderzocht.

Het pollenonderzoek van een veenlaag uit het laat neolithicum wees uit dat het beekdal van de Bijloop toen bestond uit een elzenbroekbos. In het dal stond hier en daar een eik. De beek was nog steeds watervoerend. Buiten het beekdal vonden we voornamelijk eikenbos.

Pollenonderzoek van de veenlaag uit de ijzertijd wijst uit dat er in deze periode sprake was van een open landschap en dat er waarschijnlijk akkers, weidegronden en heidevelden aanwezig waren. Buiten het beekdal was minder loofbos aanwezig dan voorheen. De aanwezigheid van stuifmeel van het gerst/tarwetype laat zien dat er graan in de nabijheid van het beekdal werd verbouwd of verwerkt. In het beekdal was nog steeds elzenbos aanwezig. Het is goed mogelijk dat in het beekdal tevens een (vochtig) grasland was waar mogelijk vee werd geweid. De pollenonderzoeken illustreren duidelijk de ingrijpende veranderingen die het landschap heeft ondergaan nadat de mens op één plaats is gaan wonen en landbouw is gaan bedrijven.

Fragment van een loper van een handmolensteen vervaardigd uit tefriet (poreuze basaltlava afkomstig uit de Eiffel). Dit soort roterende, met de hand aangedreven maalstenen werd geïntroduceerd in de late ijzertijd en bleef in gebruik in de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen.

Een fragment van een kling, vervaardigd uit een gebandeerde vuursteen (vuursteen met bandjes van afwijkende kleur) afkomstig uit Nederlands Limburg.

Fragment van een kom met op de buik kamstreekversiering (vroege/midden ijzertijd).

Fragment van een pot met vingerindrukken op de rand en de buik (vroege tot en met late ijzertijd).

Een blauwe glazen kraal uit de ijzertijd.

Een vuursteenvindplaats uit het mesolithicum

Aan de oostzijde van de Bochtloop-Zuid lag een laag met veel vuursteen. Deze laag bleek gedeeltelijk afgeschoven te zijn in het beekdal waardoor op de rand van de beek het vuursteen vermengd is geraakt met vondstmateriaal uit de ijzertijd. De concentratie vuursteen neemt geleidelijk af in de richting van het noorden. De vuursteenvindplaats bevindt zich dus in de noordoostelijke hoek van de kruising van de Bochtloop-Zuid met de Bijloop. Ten westen van het beekdal van de Bochtloop-Zuid is geen vuursteen meer aangetroffen. De vindplaats kan op basis van typologische kenmerken van het vuursteen gedateerd worden in de periode 5300-4400 voor Christus, op de overgang van het laat mesolithicum naar het neolithicum. De hoeveelheid vuursteen is niet groot, maar wel divers.

Er zijn fragmenten van verschillende werktuigen gevonden zoals spitsen, geretoucheerde klingen, schrabbers, een steker en een als boor gebruikte stekerafslag. Op deze locatie werden daarmee verschillende activiteiten uitgevoerd. Er was hier dus geen sprake van een kortstondig gebruikt kamp. Mensen hebben hier ofwel een langere, aaneengesloten tijd vertoefd (variërend van enkele dagen tot enkele maanden), ofwel ze zijn hier gedurende een lange periode meerdere keren teruggekomen om verschillende activiteiten uit te voeren. Tot die activiteiten behoorden de jacht, het schoonmaken en bewerken van huiden en leer en gaten boren in een onbekend materiaal. Onder het gedeeltelijk intacte looppniveau is een waterkuil aangetroffen. Dit is behalve het gedeeltelijk intacte looppniveau het enige intacte spoor dat in het mesolithicum gedateerd kan worden.

Door het zetten van grondboringen is de ligging van het beekdal van de Bijloop vastgesteld.

Sporen uit de ijzertijd

Aan de westzijde van de kruising van beide beekdalen lag een grote afvalkuil vol met aardewerk en houtskool. De diameter van deze afvalkuil is ongeveer zes meter en de kuil was twintig centimeter diep. In deze afvalkuil zijn niet minder dan 3641 fragmenten aardewerk gevonden, met een gewicht van in totaal 21472 gram. We hebben het aardewerk kunnen dateren in de tweede helft van de vroege ijzertijd en midden ijzertijd (600-250 voor Christus).

Aan beide zijden van het beekdal van de Bochtloop-Zuid zijn paalsporen gevonden. Deze paalsporen lijken tot minstens twee verschillende gebouwen te hebben behoord. Vanwege het inventariserende karakter van het onderzoek konden de plattegronden van deze gebouwen niet volledig worden opgegraven. Ten westen van het beekdal van de Bochtloop-Zuid heeft waarschijnlijk in de vroege ijzertijd een spieker (opslagplaats voor bijvoorbeeld graan) gestaan.

Ten oosten van hetzelfde beekdal werden ook paalsporen gevonden. Deze paalsporen zijn groter en dieper dan die behorende tot de spieker. Het vondstmateriaal en de C14 datering van het houtskool kon deze sporen eveneens dateren in de vroege ijzertijd. De breedte en diepte van de sporen doet vermoeden dat ze behoord hebben tot een zware dragende constructie. De sporen en de grote hoeveelheid vondstmateriaal uit de ijzertijd wijst uit dat er binnen het plangebied in die periode veel activiteiten hebben plaatsgevonden en dat er in de buurt zeker bewoning aanwezig moet zijn geweest.

Er is veel afval na het in onbruik raken van de nederzetting in de veenlagen terecht gekomen.

Het resultaat van dit onderzoek is, dat het hele terrein wordt aangemerkt als terrein met hoge archeologische waarde. Zoals gezegd zal geprobeerd worden de mesolithische vindplaats aan te wijzen als gemeentelijk archeologisch monument.

Muurschilderingen in een pand op de Haagdijk

John Veerman De Haagdijk is een van de weinige middeleeuwse straten buiten de oude binnenstad. Enkele trapgevels vertellen een deel van het verhaal. Haagdijk 78 is er één van. Hoog op de voorgevel is in de cijferankers '1613' te lezen; blijkbaar is hier vier eeuwen geleden iets nieuws neergezet. Het huis heet van oudsher de Wildeman. Het is een vrij diep huis met twee bouwlagen plus een zolder.

Gezien de hoge ouderdom is het terecht dat het pand als Rijksmonument wordt beschermd. Bij bouwwerkzaamheden, zoals in 2012 werden uitgevoerd, worden soms bijzondere vondsten gedaan. Dat de constructie van de Wildeman, uit de vroege zeventiende eeuw, er van begane grond tot kap nog helemaal is – mogelijk met zelfs oudere stukken – bleek bij het afpellen van het verouderde interieur al snel. Dat er ook zeldzame wanddecoraties achter de keukentegeltjes en -kastjes verstopt zaten, kwam echter pas geleidelijk aan het licht en deed wat 'bellen rinkelen'.

Het is als wennen aan het duister: hoe langer je staat te staren, hoe meer je ziet. Vooral op de begane grond kwamen spectaculaire wandschilderingen te voorschijn. Op de rechterwand, vlak bij de achterdeur, bleken geschilderde friezen aanwezig. In één band werden bloemen- en fruitstillevens en dieren, vooral vogels maar bijvoorbeeld ook een kat, geschilderd. In een andere strook zijn rollen van acanthus te zien – welke plantenmotieven nogal 'antiek' aandoen en daarmee de schilderingen zeer oud laten lijken.

Onder de stroken met beesten en acanthus schemerden andere lagen door. Die zouden uiteraard ouder zijn en zij volgden een andere indeling. Verderop werden andersoortige schilderingen gevonden (planten en ook natuursteenimitatie), terwijl langs het plafond de randen van baldakijns geschilderd bleken. Hier moesten specialisten bij komen. Wat als de stillevens van bijvoorbeeld van nog voor het jaar 1700 zouden stammen? Hoe oud moest wat eronder zit

Het achterhuis van de Wildeman met de muurschilderingen.

dan wel niet zijn? En wat stellen die oudere lagen dan weer voor?

De deskundigen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed brachten veel kennis en apparatuur mee. Na 'aan het licht gewend te zijn' begonnen zij te vermoeden dat de stilleven- en acanthusschilderingen niet uit de late zeventiende eeuw stamden, maar anderhalf tot twee eeuwen jonger zijn. De natuurwetenschappelijke analyse van de gebruikte verfsoorten – een methode die XRF heet – bevestigde dat idee grotendeels. Een aantal in de decoratie voorko-

mende pigmenten was namelijk pas rond 1850 verkrijgbaar. De conclusies van het verslag zijn echter nog voorzichtig, omdat de mogelijkheid bestaat dat de schildering ouder is en in latere instantie met jongere verfspatten werd vervuild.

Op dezelfde rechterwand, maar meer in het midden van de begane grond, is een heel andere geschilderde decoratie aangetroffen. Het betreft ranken met blaadjes en bloemetjes die aan weerskanten van een dichtgemaakt venster zijn aangebracht. De stijl van het voorgestelde en de onderliggende pleisterlaag suggereren dat deze versieringen ouder zijn, achttiende- of zelfs zeventiende-eeuws. Maar omdat ook hier pigmenten van jonger datum op het oppervlak blijken te zitten, houden de onderzoekers weer een kleine slag om de arm.

Dan hebben we het nog niet gehad over de dikke pakketten papierbehang, van zes of zeven lagen. Omdat we van sommige wandschilderingen kunnen zeggen dat ze in de negentiende eeuw zijn aangebracht, kunnen we ook bepalen dat elke generatie die het pand in de afgelopen honderd of honderdtwintig jaar gebruikte, minstens één keer opnieuw heeft behangen. De modes die elkaar rap opvolgden, zijn in het pakket opgesloten. Bij het losmaken

Van boven naar beneden:
Schildering van een papegaai, een fruitschaal en een acanthusrol.

van de lagen zie je de voorkeuren van bewoners en periodes verschijnen. Zo blijkt er veel van de minstens vierhonderdjarige geschiedenis behouden achter nog vrij jonge lagen tegeltjes, schrootjes en behang. De oudste afwerkingen, met kalkpleister en effen kleuren, gaan terug tot in de vroege zeventiende eeuw – de periode waarin het huis gebouwd of herbouwd is. Dergelijke afwerkingen vergen vaak een kenners-oog om waargenomen en gewaardeerd te worden. Veel eenvoudiger worden geschilderde versieringen herkend, maar zij zitten niet zelden verstopt binnenin het hele pakket aan latere afwerkingen. Wórdten zij eenmaal herkend, dan kunnen er pareltjes tevoorschijn komen, zoals bij Haagdijk 78 het geval is.

Een geschilderde poes.

Frans Brekelmans overleden

Gerard Otten

Op 16 oktober 2012 overleed dr. F.A. Brekelmans. Hij was geboren in 1917 en vanaf 1925 woonde hij in Princenhage. Hij heeft zich altijd verbonden gevoeld met dit dorp en is dan ook vanuit de Sint-Martinuskerk begraven.

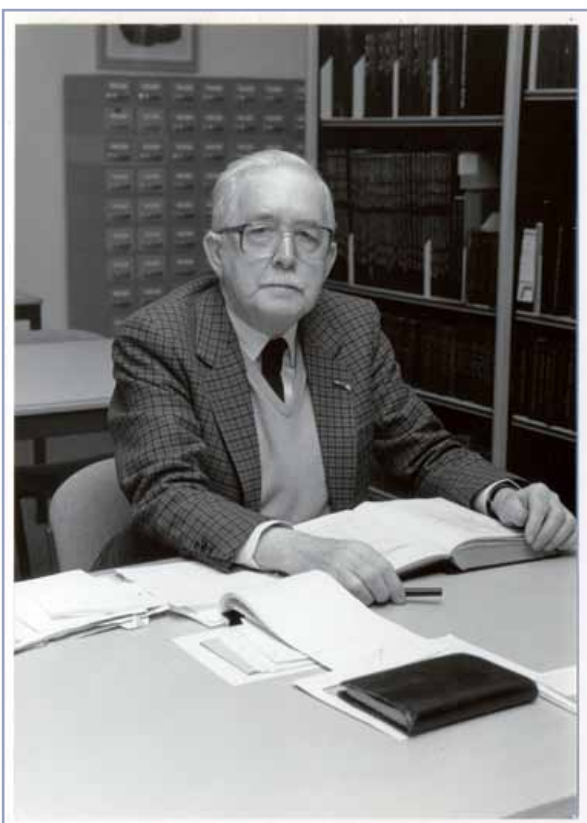

Foto: Bea Hoeks. (Collectie Stadsarchief Breda)

■ Ruim 25 jaar, van 1957 tot 1982 was hij gemeentearchivaris van Breda. Hij was een spreekwoordelijke archivaris van de oude stempel, die meer geïnteresseerd was in publicaties en geschiedschrijving dan in management en overleg. Hij heeft enorm veel historische artikelen gepubliceerd. Vele daarvan worden nog steeds gebruikt. Op dit ogenblik bijvoorbeeld wordt een ErfgoedRapport voorbereid over het Gasthuiscomplex 'de Beijerd' in Breda, waarbij onder andere gebruik gemaakt wordt van zijn publicatie uit 1951. Hij speelde een grote rol in het uitbrengen van de Geschiedenis van Breda, delen twee en drie. Hij was een van de oprichters en jarenlang secretaris van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda 'De Oranjeboom'. Hij was ook voorzitter van de Heemkundige Kring Breda.

■ Dr. Brekelmans heeft zich in de jaren vijftig en zestig ingezet voor de monumentenzorg en voor het behoud van het stadsbeeld van Breda. De term 'cultureel erfgoed' was toen nog niet uitgevonden. De historische schoonheid van de binnenstad ging hem aan het hart. In deze tijd werd de Haven gedempt, werd er een city-ring rond de binnenstad getrokken en werden de grote neogotische kerken in de binnenstad gesloopt. De Monumentenwet is van 1963. Voor die tijd was al heel wat verdwenen, onder andere de Gasthuiskapel. Brekelmans heeft meegewerkt in Breda en in het buitengebied honderden rijksmonumenten aan te wijzen volgens de wet van 1963. Hij schreef verschillende artikelen over panden in de oude binnenstad en is daarmee de voorloper van het tegenwoordige bouwhistorisch onderzoek. Hij hield zich bezig met culturele planologie, voordat dit begrip was uitgevonden. In de jaren zestig zorgde hij er voor dat nieuwe straatnamen ontleend werden aan oude veldnamen ter plekke. Hij probeerde ook de oude huisnamen in de binnenstad weer te laten herleven. Hij heeft heel veel geschreven over de landgoederen rond de stad, onder andere over Bouvigne, Vrederust en Wolfslaar. Dit zijn nog steeds standaardwerken. Hij is er niet meer aan toe gekomen een overzichtswerk te schrijven over het landgoederenlandschap rond Breda.

■ In de jaren vijftig en zestig werd er nog weinig aan archeologie gedaan. Samen met Leo Moelands en de Archeologische Werkgroep Breda zorgde Brekelmans er voor dat in 1976 de Gasthuispoort en een gedeelte van de stadsmuur aan de Vlaszak werd opgegraven. Het artikel dat hij publiceerde over de stadsmuur van Breda is nog steeds een standaardwerk. Tenslotte was hij betrokken bij het Nassauverleden van de stad. Hij was aanwezig bij het ondertekenen van het protocol bij de oprichting van de Unie van Oranjesteden in 1963. Bij koninklijke bezoeken gaf hij het hoge bezoek uitleg bij de Nassaugraven in de Grote Kerk.

Oude bouwwerken laten verkleuringen in de grond achter. Op deze foto worden zulke sporen door twee archeologen ingemeten (rechts) en ingetekend op een kaart van het oppervlakte van de put (links). Het doel van de tekening is onder andere het maken van een reconstructie van hoe mensen het land gebruikten.

10 JAAR archeologie Tentoonstelling Princenhage

Princenhaags Museum
Haagweg 334 bis, Breda

Het Princenhaags Museum en de cluster Cultureel Erfgoed van de afdeling Ruimte van de gemeente Breda laten vanaf zaterdag 12 en zondag 13 januari 2013 in een overzichtstentoonstelling vondsten zien uit archeologische onderzoeken in Princenhage van de afgelopen tien jaar.

Bordje uit de late middeleeuwen met een ingekraste afbeelding van een duif (?) uit de opgraving bij Westrik in 2005.

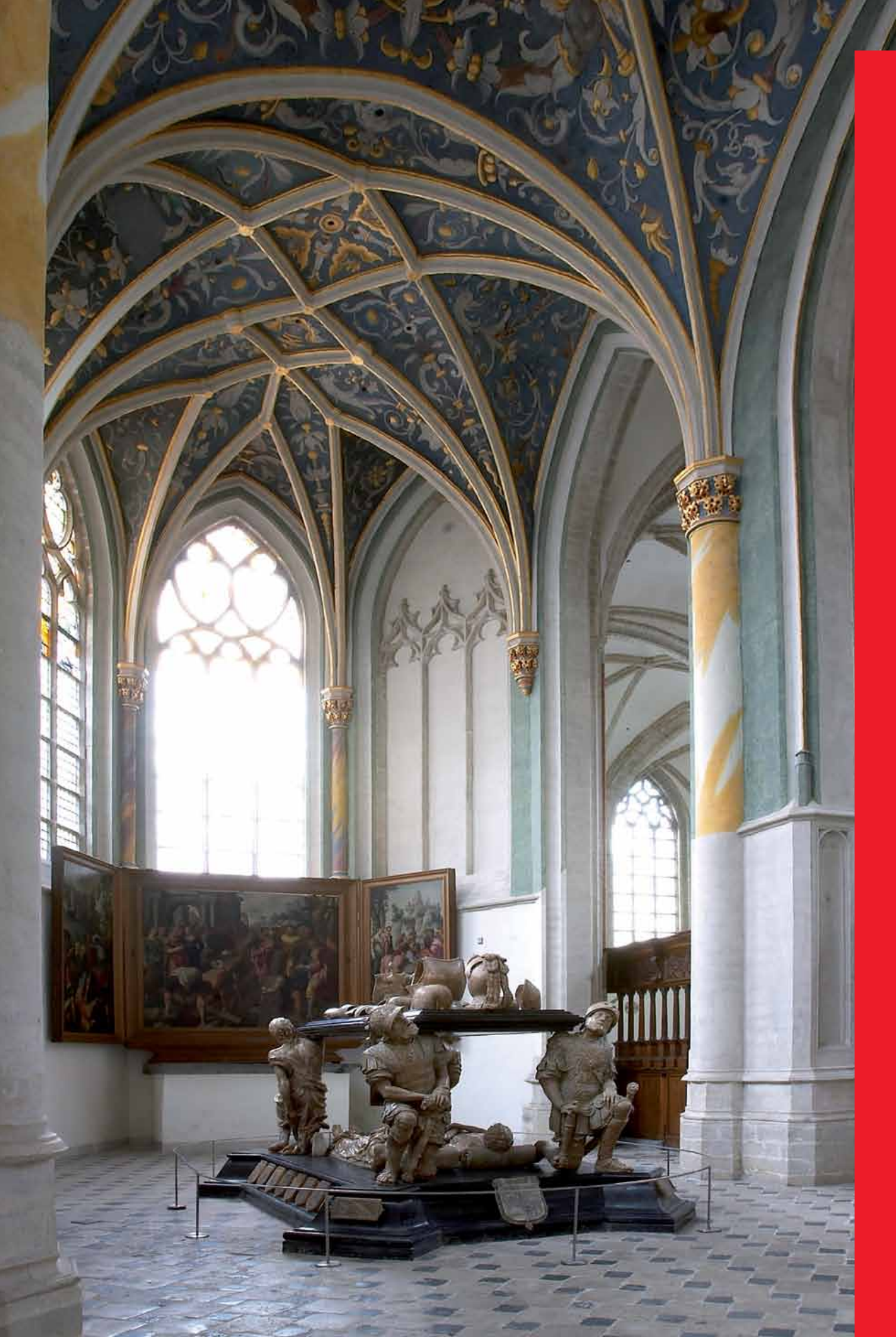

Archeoweb weer online!

Door technische problemen is de site van Archeologie Breda een tijd lang niet te raadplegen geweest. De site is nu weer in de lucht en aangevuld met nieuwe berichten. Ook de vindplaatsen en vondsten die getoond worden in Princenhaags Museum zijn hier te zien.

Ga naar: www.archeologie.breda.nl

De Grote Kerk, het mausoleum van de Nassaus

Gerard Otten Breda brengt zichzelf naar buiten als Nassaustad.

De herinnering aan de Nassaus is vastgelegd in de collectieve herinnering en in monumenten. Een van de belangrijkste monumenten is de Grote Kerk. De Nassaus hebben deze niet alleen gebouwd met een religieuze functie, maar ook als mausoleum van hun geslacht.

Vóór de Tachtigjarige Oorlog speelden de Nassaus een belangrijke rol in het bestuur van de Nederlanden, het huidige Nederland, België en Luxemburg. De hoofdrolspelers waren de Bourgondiërs en de Habsburgers. Zij waren de vorsten van de Nederlanden. De Nassaus waren belangrijke edellieden, die een grote rol speelden aan het Bourgondische en Habsburgse hof. Zij hadden geen scherp omschreven functie. Hun invloed was gebaseerd op status en informele contacten. Ze hadden in de buurt van het hertogelijk paleis op de Koudenberg in Brussel hun eigen paleis, het Paleis van Nassau. Hier voerden zij hun eigen hof en gaven ze grote feesten. Hoe meer eten en drank zij hun gasten voorzetten, hoe groter de feesten, hoe hoger hun status was. Het tweede statussymbool van de Nassaus was hun eigen residentiestad, Breda. Hier hadden zij hun kasteel, hun bossen voor de jacht en hun begraafplaats, hun mausoleum. Hier nodigden zij andere hoge edellieden

De Prinsenkapel in de Grote Kerk met het grafmonument voor Engelbrecht II van Nassau, het oorspronkelijke altaar en het hek dat de kapel afsloot voor het gewone volk. Foto: Hans Kuiper. (Collectie Grote Kerk, Breda)

en zelfs de hertogen en de keizer uit voor een verblijf op het kasteel, voor feesten en toernooien en voor de jacht.

Grote Kerk

De bouw van het huidige gebouw van de Grote Kerk is begonnen door de Nassaus in 1410 en duurde tot 1540. Hier bevinden zich, aan de noordzijde van het koor, twee grafmonumenten voor de Nassaus, een laat-gotisch monument en een vroeg-rennaissance monument. Het laatgotische grafmonument, voor de eerste twee generaties Nassaus, is waarschijnlijk opgericht kort na 1511. Het is het belangrijkste voorbeeld van een hoog-gotisch praalgraf in Nederland. De ruimte rond dit monument vormde oorspronkelijk een aparte grafkapel, het Herenkoor. Rond 1520-1526 bouwde graaf Hendrik III van Nassau de Prinsenkapel. Tussen 1526 en 1538 werd in zijn opdracht hier een renaissance grafmonument opgericht. De kapel is voorzien van vroeg-rennaissance gewelfschilderingen. Voorheen bevonden zich hier ook glas-in-loodramen met afbeeldingen van de verschillende generaties Nassau. Hiervan is maar één raam gedeeltelijk bewaard gebleven. Op de bordjes en de beeldschermen bij de monumenten in de kerk kunnen we precies zien wie hier allemaal begraven liggen, met namen en jaartallen.

Pronk en praal

De Prinsenkapel is afgesloten met een prachtig hek, ook in renaissancestijl. Niet iedereen kon hier zomaar binnenlopen. Aan de noordzijde bevindt zich een deur waardoor de graaf en zijn belangrijke gasten de kapel binnen konden gaan. Men was in de late middeleeuwen sterk gefixeerd op beeld, niet op schrift. Wapens, symbolen en afbeeldingen van personen moesten het verhaal vertellen. Hoe meer pronk en praal, hoe meer status. De kostbare materialen en de hoogwaardige kwaliteit van de monumenten moesten indruk maken. De renaissancestijl was op dat moment zeer modern en op zichzelf al een statussymbool.

Jaargetijden

Een mausoleum of monument was geen dode huls, geen levenloos voorwerp. De Nassaus manifesteerden zich niet alleen door middel van deze grafmonumenten, maar er werden ook handelingen opgevoerd die indruk moesten maken. En status was dan wel heel belangrijk, maar de Nassaus geloofden ook, net als iedereen in die tijd, in een leven in het hiernamaals. Elk jaar werden voor de overleden familieleden jaargetijden opgedragen, missen voor hun zielenheil. Het altaar in de Prinsenkapel is nog aanwezig. De Grote Kerk beschikte over kazuifels, kappen, altaar-

Ja, ik meld me aan als abonnee op de gratis **ErfgoedBrief Breda**, zodat ik mij op de hoogte kan houden van ontwikkelingen op het gebied van het culturele erfgoed in Breda.

naam
adres
postcode
plaats

Ja, ik meld me aan als abonnee op de gratis **ErfgoedBrief Breda**, zodat ik mij op de hoogte kan houden van ontwikkelingen op het gebied van het culturele erfgoed in Breda.

naam
adres
postcode
plaats

frankeren
als briefkaart

Gemeente Breda

Directie Ontwikkeling, afdeling Ruimte

Postbus 90156

4800 RH Breda

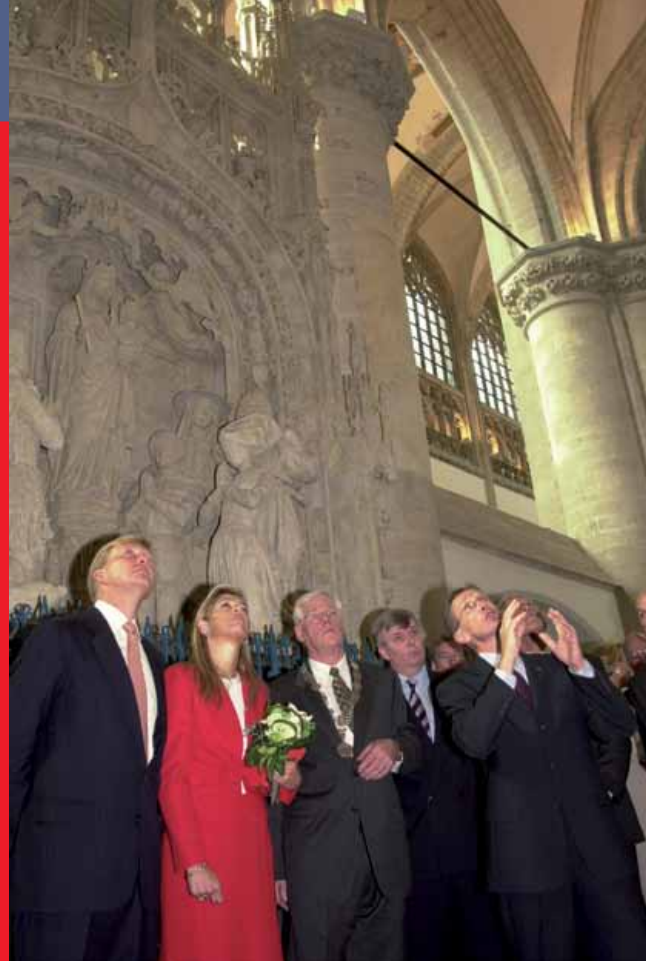
frankeren
als briefkaart

Gemeente Breda

Directie Ontwikkeling, afdeling Ruimte

Postbus 90156

4800 RH Breda

Prins Willem-Alexander en zijn aanstaande bruid Máxima Zorreguieta bezoeken de Grote Kerk en de Nassaugraf-monumenten op 4 september 2001. Foto: Johan van Gorp. (Collectie Stadsarchief Breda)

gen en de keten van de Orde van het Gulden Vlies. De draagbaar met de lijkstaf werd door twee paarden de kerk in gedragen. De paarden waren bekleed met satijn in de Nassaukleuren geel en blauw. Zijn zoon René van Chalon was natuurlijk de belangrijkste aanwezige en verder woonde de hele hoge adel van de Nederlanden de dienst bij.

Breda Nassaustad

De Tachtigjarige Oorlog bracht grote veranderingen met zich mee. De religie veranderde. Jaargetijden werden niet meer opgedragen omdat men anders dacht over de verhouding tussen mens en God en over het hiernaams. Willem van Oranje werd doodgeschoten in Delft en daar begraven, waarna de Nieuwe Kerk in Delft het mausoleum van de Oranje-Nassaus werd.

Sinds het bezoek van koningin Wilhelmina en koningin Emma in 1894, bezoeken regelmatig de Oranje-Nassaus Breda. Het koninklijke bezoek wordt daarbij altijd langs de grafmonumenten geleid, zo ook prins Willem-Alexander en Máxima in 2001. Door zijn Nassauverleden is Breda geworden tot wat het nu is. Alle grote monumenten dateren uit die tijd. Het Nassauverleden van de stad speelt een hoofdrol in het bepalen van de Bredase identiteit en de Grote Kerk is daarbij een van de belangrijkste brandpunten.

kleden en baarkleden in groen, rood, wit en zwart met de wapens van Nassau, Oranje en Chalon en aanverwante geslachten. De levende Nassaus en hun hof zullen zich in optocht hier naar toe begeven hebben om zich zo aan het gewone volk te vertonen. Brooduitdelingen aan de armen verhoogden de feestvreugde. In Diest worden voor Filips Willem, de oudste zoon van Willem van Oranje, nog steeds jaargetijden opgedragen.

Begrafenissen

Alle pronk en praal culmineerde natuurlijk in de begrafenissen van de Nassaus. Dan werd alles uit de kast getrokken om indruk te maken. Het lijk werd gebalsemd en dat was wel nodig ook, want de begrafenis was pas maanden na het overlijden. De

regerende Bourgondische of Habsburgse vorsten en alle hoge adel uit de Nederlanden werden uitgenodigd. Graaf Engelbrecht II van Nassau overleed in Brussel op 31 mei 1504. Bij zijn begrafenis was het hele koor van de kerk behangen met zwart fluweel. Honderden kaarsen brandden en tientallen priesters droegen missen op. De grote klok werd geluid, waar elf mensen voor nodig waren. Acht dagen daarna werd de klok elke dag nog een uur geluid. Zijn opvolger, Hendrik III, kwam over uit Brussel. Andere familieleden kwamen uit Dillenburg naar de begrafenis. Graaf Hendrik III werd op 25 september 1538 begraven. De begrafenisstoet was indrukwekkend. De symbolen en de heraldische wapens van al zijn heerlijkheden werden meegedra-

Colofon

De **ErfgoedBrief** Breda is een uitgave van de gemeente Breda.

De **ErfgoedBrief** Breda wordt toegezonden aan bewoners van monumenten in Breda en andere belangstellenden. Wilt u dit blad ook ontvangen of een gratis abonnement nemen, mail of schrijf dan de heer G. Otten, g.otten@breda.nl of G. Otten, Directie Ontwikkeling, Afdeling Ruimte, Postbus 90.156, 4800 RH Breda.

Losse exemplaren zijn verkrijgbaar bij de Balie Voorlichting in de hal van het Stadskantoor (Claudius Prinsenlaan 10), in de meeste vestigingen van de Bibliotheek Breda, bij het Stadsarchief, Breda's Museum, de Grote Kerk, Princenhage Museum en diverse boekhandels.

Alle **ErfgoedBrieven** zijn te downloaden van www.archeologie.breda.nl

Redactie: Gerard Otten en Marc Berends
Vormgeving: Elske Verharen, x-hoogte, Tilburg
Oplage: 3000 exemplaren
Afbeeldingen op pagina 1 zijn afkomstig uit de collectie van het Breda's Museum, het Stadsarchief Breda en de Directie Ontwikkeling. Overige afbeeldingen zijn afkomstig uit de collectie van de Directie Ontwikkeling, tenzij anders vermeld.

gratis abonnement